

ΚΡΗΤΗ, αυτό τό βαθύ, το αδιαπέραστο μυστήριο

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Ένα μεγάλο εικονογραφημένο αμερικανικό περιοδικό, το «Χολυνταϊν», δημοσιεύει μακρόν άρθρον του διασημού πλέον Έλληνος συγγραφέως και ποιητού κ. Νίκου Καζαντζάκη με τόν τίτλον «ΚΡΗΤΗ», προλογίζει δε ως εξής τό εν λόγω άρθρον: «Ένας από τούς μεγίστους ζώτας συγγραφείς άφηγείται την ιστορίαν της έκπληκτικής γενειάρας νήσου, μιάς νήσου πού υπήρξε θρόνος πανισχύρων βασιλείων είς την σύγην της Ιστορίας, μιάς νήσου πού είναι πατρίς ενός πολεμικού αλλά εξαιρετικά φιλόξενου πληθυσμού». Ίδου ή άφήγησις του κ. Νίκου Καζαντζάκη, διαπρεπούς τέκνου

«Γιά πρώτη φορά στην ζωή μου είμαι πλημμυρισμένος από τόσο βαθειά εύτυχία. Εύρέθηκα μόνος είς τό ανάκτορο του Μίνωος, ήθελα νά βγάλω τά ρούχα μου, νά κυλιστώ στην χλόη, νά κραυγάζω την χαρά μου. Έδώ τό σώμα και τό πνεύμα συμφιλιώνονται τέλεια. Αισθάνεται κανείς ότι εδώ, στην εποχή του Μίνωος, ή ανθρώπινη φυλή ήταν εύτυχής. Τί τέχνη! Κάτι περισσότερο από τέχνη. Είναι θρησκεία ή καλύτερα λατρεία. Τί χάρις γραμμής! Ώ, τά παιγνίδια πού έπαιζαν μέ ζώα, μέ άνθη, μέ κύματα, μέ τόν

Μία από τίς εικόνες πού συνοδεύουν τό άρθρον του Καζαντζάκη: Χωριατοπούλα δάσκει πρόβατα και γνάθει στό δάσος.

της Κρήτης, κατά πιστήν μετάφρασιν:

1

Τό μυστήριο της Κρήτης εί-αι αδιαπέραστον. Καθένας πού πατεί τό πόδι του σ' αυτό τό νησί, αισθάνεται διάχυτη την παρουσία μιάς παναρχαίας δυνάμεως, μιάς δυνάμεως συστηριώδους. Κάτι τό καλό και ζεστό άρχίζει νά κυκλοφορή είς τίς φλέβες του. Αυτό έγινόνταν πάντοτε, αλλά έγινε ακόμη πιο αισθητό από πεντηκονταετίας και ύστερα. Τό μυστήριο πού περιβάλλει την Κρήτην έγινε βαθύτερο και πλουσιώτερο από την ήμερα πού τά μνημεία του Μινωικού πολιτισμού ήλθαν είς τό φώς από τό κρητικό χώμα, όπου ήταν κρυμμένα, ενός πολιτισμού έκπληκτικού μεγαλείου, πού άρχίζει τρεις και τέσσαρες χιλιετίδες πρό Χριστού. Πρό ήμερών έπήρα μίαν επιστολή από έναν διάσημο Όλλανδό συγγραφέα, πού έπεσεκέφη την Κρήτη και εύρέθη πρόσωπο με πρόσωπο μέ τόν Μινωικό κόσμο, και παραθέτω εδώ ένα απόσπασμα από τό γράμμα του, διά νά δείξω ότι ή Κρήτη σφραγίζει τό μυαλό ακόμη και ενός ξένου, πού πηγαίνει εκεί από μακριά, από την Όλλανδία.

κόσμο της θαλάσσης! Ώ, αυτά τό παράθυρα πού άνοιγαν στον καθαρό, τόν άλοκόθαρο ουρανό! Φαντάζομαι ότι, αν γεννιόμουνα εκείνη την εποχή, θα μπορούσα νά μιλήσω μέ τά ζώα στην δική τους γλώσσα, ότι τά προβλήματα του κόσμου, πού προέκυψαν από τότε, δεν θα υπήρχαν για νά με βασανίζουν».

Την τελευταία φορά πού έπάτησα τό πόδι μου στην Κρήτη, δεν ήμουνα μόνος. Ήταν μαζί μου και ένας Άγγλος, ο Έντουαρντ Τζόνσον, ένας πρώην αεροπόρος πού είχε πολεμήσει και μόλις είχε διαφύγει τόν θάνατο είς την Κρήτη κατά τόν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Η νοσταλγία τόν έφερνε πάλι πίσω, όχι μόνο για νά ξαναδ ή τό μαρτυρικό νησί, αλλά για νά συναντήση την γριά Κρητικιά, πού πλήρωσε τόσο ακριβά για νά τόν σώση.

Τό αεροπλάνο μας μάς άφησε στό αεροδρόμιο, τρία χιλιόμετρα ανατολικά του Ήρακλείου. Ήταν Αύγουστος και έκανε πολύ ζέστη. Στην πόλι τά περισσότερα σπίτια ήταν κατεστραμμένα από τίς δάμδες, αλλά ή ζωή εξακολουθούσε τόν

(Συνεχεία είς την 5ην σελίδα)

ΚΡΗΤΗ, αυτό τό βαθύ, τό άδιαπέραστο μυστήριο

Συνέχεια έκ τής 1ης σελίδος
άγωνα τής. 'Η πόλις αύτή είναι ά-
κόμη ή πλουσιώτερη και ή έμπορι-
κώτερη του νησιού, τό λιμάνι τής
πάντα γεμάτο από καράβια κάθε
είδους, ή προκυμαία τής πάντα γε-
ματή έμπορεύματα μόλις ξεφορτω-
μένα ή έτοιμα γά φορτωθούν.

Οι Άραβες έκτισαν τό 'Ηρά-
κλειον τό 823 μετά Χριστόν. 'Ε-
πλεον πρός τήν νεοκατακτημένη 'Ι-
σπανία και θρήκαν τήν Κρήτη στόν
δρόμο τους. «Νά ένα νησί γεμάτο
άπό γάλα και μέλι», είπαν. Οι ή-
γέται τους φώναξαν τήν πολεμική
κραυγή: «Κάψετε τό καράβια μας,
ή παίρνομε τήν Κρήτη ή χανόμα-
στε». 'Εβαλαν φωτιά στά καράβια
τους, δγήκαν στην άκτή, έξουδετέ-
ρησαν τήν φρουρά των Βυζαντι-
νών, έσφαξαν τους άνδρες, έπήραν
τίς γυναίκες και έκαμαν χιλιάδες
παιδιά μαζί τους. Και έτσι τό

θαύμα έγινε. 'Από τήν εποχήν έ-
κείνην και ύστερα ό κρητικός χα-
ρακτήρας άλλαξε, γεννήθηκε μία
νέα ψυχή, γεμάτη πόθος, βία, έρω-
τα πρός τήν έλευθερία. 'Από τήν
εποχήν εκείνην ό λαός τής Κρήτης
έγινε επαναστάτης. 'Εξηγήθησαν
έναντίον των στρατευμάτων του
Βυζαντίου, που ξαναπήραν τό νησί
εις τό 960. 'Υστερα εξηγέρθησαν
έναντίον των Βενετών και ακόμη
άργότερα έναντίον των Τούρκων.
'Επανελημμένως ύψωσαν τήν ση-
μαία τους, που έφερε τήν θρυλική
έπιγραφή «'Ελευθερία ή θάνατος».
'Επολέμησαν, έπεσαν, εκέρδιξαν νέ-
αν δύναμιν, ξαναξσηκώθηκαν, έως
ότου, τέλος, τό 1913, κάτω από
τήν ήγεσία του Μεγάλου 'Ελευθε-
ριου Βενιζέλου, του ήρωϊκού Κρητι-
κού, που έγινε πρωθυπουργός τής
'Ελλάδος, ή 'Ελληνική σημαία άν-
τικατέστησε τήν Κρητική και ή
μαρτυρική Κρήτη ένώθηκε με τήν
έπίσημη μαρτυρική μητέρα τής.

'Επεράσαμε μία μικρή πλατεία
στό κέντρο του 'Ηρακλείου. Στην
πλατεία ήταν μία μαρμαρίνη δρύ-
σι, διακοσμημένη με ένετικά λιον-
τάρια. 'Ο 'Ενετός κυβερνήτης του
νησιού, Μοροζίνι, τήν έκτισε κατά
τήν διάρκεια τής τουρκικής πολι-
ορκίας, που εκράτησε 22 χρόνια
και που απέληξε στην κατάληψιν
της πόλεως από τους Τούρκους τό
1669. Καθήσαμε σ' ένα καφενείο,
ήπιαμε τούρκικο καφέ, έφάγαμε
λουκούμι. 'Ηταν κοντά μεσημέρι, ή
ώρα που οι 'Ηρακλειώτες πλημμυ-
ρίζουν τίς ταβέρνες γιά ρακί και
μεζέ, ή ώρα που συζητούν και γε-
λουν πριν πάνε στό σπίτι τους γιά
τό μεσημεριανό φαγητό.

ΦΕΥΓΕΤΕ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΟΧΗ;

Πάρτε μαζί σας τό Linguaphone. Θα
είναι ό πιο εύχάριστος και πιο ώφελι-
μος σύντροφός σας. Μελετώντας μία ώ-
ρα τήν ήμέρα άνετα μέσα στην ήρεμία
της έξοχης θα κάνετε δική σας τήν ξένη
γλώσσα μέσα στό καλοκαίρι.

Ζητήστε πληροφορείς 'Ινστιτούτον
Linguaphone, Πανεπιστημίου 10, Αθή-
ναι. Τηλ. 21.473.

ΨΥΧΙΑΤΡΟΣ-ΝΕΥΡΟΛΟΓΟΣ Ι ΝΙΚΟΛΕΤΣΟΠΟΥΛΟΣ —

Δέχεται 5 — 8 'Ακαδημίας 78, τηλέφ.
25.226.

ΟΡΓΑΝΟ ΟΜΑΔΕΙΑ

ΑΥΡΙΟΝ: Τό δεύτερον μέρος

ΚΡΗΤΗ, αυτό τό βαθύ, τό αδιαπέραστο μυστήριο

2

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Έβλέπαμε τόν κόσμο, γεμάτον ζωή.

— Αὐτός ὁ κόσμος εἶναι γεμάτος καλή διάθεσι, εἶπε ὁ Έντουαρντ. Καί ξέρω πολὺ καλά πὺς εἶναι ἐπίσης γενναῖος, ἀλλὰ ποῖα εἶναι ἡ πνευματικὴ του κατάστασι;

— Κύτταξε αὐτὴν τὴν πηγὴ, τοῦ εἶπα. Ὅταν ἡ ὑπόλοιπη Ἑλλάδα ἦταν κάτω ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, οἱ Κρητικοὶ ἦταν κάτω ἀπὸ τὴν πᾶ πόλιτισμένη ἐξουσία τῆς Βενετίας καὶ δημιούργησαν ἀξιόλογα ἔργα τέ-

κρατοῦνε μίαν ἀνοικτὴ Βίβλο στὰ σαγόνια τους, σκαλισμένες ἐπιγραφεῖς σὲ λατινικὴ γλῶσσα κ.λ.π.

— Κάτω ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, εἶπα στὸν συνοδὸ μου, τὰ τεῖχη τοῦ Ἡρακλείου εἶχαν τέσσαρες πύλες. Κάθε βράδυ μὲ τὴ δύσι τοῦ ἡλίου κλείνονταν ἀπὸ Τούρκους στρατιῶτες καὶ ἀνοίγαν τὴν ἐπομένη μὲ τὴν ἀνατολή. Μετὰ τὸ κλείσιμό τους κανένας δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ δγῆ ἢ νὰ μπῆ.

— Καί κλεισμένοι καθὼς ἦταν

Ἡ βόρεια εἴσοδος τῶν ἀνακτόρων τοῦ Μίνωος. Παρ' ὅλον ὅτι ἔχει κατὰ τὸ ἥμισυ ἀναστηλωθῆ, δείχνει ὅλη τὴ μεγαλοπρέπεια τοῦ παναρχαίου κτιρίου.

χνης. Παρουσίασαν λυρική ποιήσι, θεατρικὰ ἔργα, τὸ μεγάλο ἔπος τοῦ Ἐρωτόκριτου, ὅπως ἐπίσης καὶ θαυμάσια ἔργα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ ζωγραφικῆς, δημιούργησαν δηλαδὴ ἕναν ὀλόκληρο πολιτισμὸ, μιὰ Κρητικὴ Ἀναγέννησι μπουρὼ νὰ πῶ. Μὴν παρερμηνεύης τὸ εὐτυχισμένον, τὸ καλοθρεμμένον ἄς τὸ πῶ ἔτσι, ὕφος τῶν Ἡρακλειωτῶν. Μπόρεσαν καὶ μποροῦν νὰ μετατρέψουν τὴν ὕλη σὲ πνεῦμα.

Ἦπιαμε τὸν καφέ μας ἀπὸ μικροσκοπικὰ φλυτζάνια, φάγαμε τὸ λουκούμι μας καὶ ξεκινήσαμε γιὰ τὴ μεγάλη Πλατεία, τὴν Πλατεία τῶν Τριῶν Ἀψίδων, ὅπως τὴν λένε, δίπλα στὰ ἀκροφύγια τῆς τοῦ Ἡρακλείου. Τὰ τεῖχη αὐτὰ κτίστηκαν ἀπὸ τοὺς Ἑνετοὺς καὶ τὸ ἐνετικὸ τους στυλ εἶναι τόσο αὐτονόητο. Γιὰ τὴν ἐνετικὴ τους προέλευσι μιλοῦνε τόσα καὶ τόσα ἐξωτερικὰ γνωρίσματα. Μαρμάρινα λιοντάρια ποὺ

οἱ Κρητικοὶ μποροῦσαν νὰ τοὺς σφάζουν οἱ Τούρκοι;

— Καμμιά φορὰ τὸ ἔκαναν. Ἐγὼ ὁ ἴδιος τὸ εἶδα αὐτὸ νὰ γίνεται δύο φορές. Ἀπὸ μικρὰ, πολὺ μικρὰ παιδιὰ ἀντιμετώπιζαμε τὸ κράτος τοῦ τρόμου. Καὶ ἔτσι, ἐνωρίς, πολὺ ἐνωρίς, μεταμορφωνόμαστε ἀπὸ παιδιὰ σὲ ἄνδρες. Κύτταξε. Κοντὰ στὴ καφενεῖο ὅπου καθήσαμε, ὕψωνε τὸν κορμὸ του καὶ τοὺς κλάδους τοῦ ἔνας πλάτανος, ὅταν ἤμουνα ἀκόμη παιδί. Οἱ Τούρκοι χρησιμοποιοῦσαν τὸν πλάτανον γιὰ νὰ κρεμᾶνε τοὺς Χριστιανοὺς ἐπαναστάτες. Πολλὲς φορές, πηγαίνοντας στὸ σχολεῖο, ἔβλεπα νὰ κρέμονται ἀπὸ τοὺς κλάδους τοῦ πλατανιοῦ, μισόγυμνα, ξυπόλυτα, μὲ τῖς γλώσσες κρεμασμένες ἔξω, τὰ πτώματα τῶν Χριστιανῶν πατριωτῶν ποὺ κτυποῦσαν τοὺς τυράννους. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο σ-

(Συνέχεια εἰς τὴν 5ην σελίδα)

ΚΡΗΤΗ, αυτό τό βαθύ, τό αδιαπέραστο μυστήριο

(Συνέχεια εκ τής 1ης σελίδος)
νηθίζουμε έμεις οι Κρητικοί να μαθαίνουμε τί σημαίνει δουλεία, τί σημαίνει σκλαβιά, και τί ευλογία είναι ή ελευθερία.

Μπροστά μας απλωνόταν ή θάλασσα, άγρια και τρικυμισμένη. Δεξιά μας πρὸς τὴν ἀνατολή, ὑψωνόταν περήφανη ή κορυφή τῆς Δεϊκίτης. Πρὸς τὰ ἀριστερά μας ὀρθωνόταν ή ὑψηλότερη ὄροσειρά τῆς Κρήτης, ή "Ιδη, μιά πραγματική σειρήνα, πλημμυρισμένη στό φῶς, με ταινίες χιονιοῦ νά λάμπουν βαθειά στις χαράδρες τῆς. Πίσω μας, σάν ἕνα πελώριο ἀνθρώπινο κεφάλι γυρισμένο ἤταν τό βουνό Γιούχτας.

— Αυτό είναι μιά τοποθεσία ἱερή, τοῦ εἶπα. Πάνω σ' αὐτό τό μεγαλύτερο βουνό γεννήθηκε ὁ Δίας, ὁ μέγιστος ἀπὸ τοὺς θεοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ὁ τάφος του βρίσκεται στόν Γιούχτα και αὐτό ἐξηγεῖ, σύμφωνα με τὴν παράδοση, τὴν ὀμοιότητα τοῦ βουνοῦ με ἀνθρώπινο κεφάλι ἀναποδογυρισμένο. Μπορεῖς νά δῆς τό φαρδύ μέτωπο, τὴ μύτη, και τὴ μακριά πατριαρχική γενειάδα ποὺ σέρνεται κάτω στὴν πεδιάδα.

Πρὸς τὴν ἄκρη τῆς πλατείας, πάνω στό Ἑνετικό κάστρο, βρίσκεται τό μικρό, ἀλλά μοναδικό μουσεῖο ποὺ στεγάζει τὰ θαυμάσια κειμήλια τοῦ Μινωικοῦ Πολιτισμοῦ. Μπήκαμε μέσα ἀπὸ τὴν πύλη και μένουμε με ἀνοιχτό τό στόμα ἀπὸ τὴ θέα τοῦ θαύματος. Ὑπῆρχαν ἐκεῖ κάθε εἶδος ζωγραφισμένα ή σκαλιστά ἔργα, ζῶα, ἄνθη, ἄνθρωποι, δάσα ζωγραφισμένα με θαυμάσια σχέδια, διπλοπελέκια και χρυσὰ δαχτυλίδια, μινιατούρες θεῶν και θεαινῶν, ἰδιαίτερα ἐνὸς νεαροῦ κοριτικοῦ — τῆς «Παρισινῆς» — με ἔξοχα κυματιστά μαλλιά, με πελώρια γλυκά μάτια, με μιά μικρὴ ἀνασηκωτὴ μυτίτσα, με παχειὰ και φιληθόνα χεῖλη με τό πάνω κορμί γυμνό. Και ἕνα ἄλλο κορίτσι ποὺ κρατοῦσε ἕνα λευκό γάντι στό χέρι, ὅλα φτιαγμένα δυὸ και τρεῖς χιλιάδες χρόνια πρὸ Χριστοῦ.

Μόλις πρὶν ἀπὸ πενήντα χρόνια αὐτὸς ὁ ἐκπληκτικός πολιτισμὸς ἤταν ὀλότελα ἄγνωστος. Δὲν ξέραμε τίποτα γιὰ τὴν Ἑλληνική ἱστορία τῆς δευτέρης και τρίτης χιλιετηρίδας πρὶν ἀπὸ τὴ γέννησι τοῦ Χριστοῦ. Ἀκόμη και γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, τό ἀπὸ πολλά, πάρα πολλά χρόνια χαμένο βασίλειο τῆς Κρήτης δὲν ἤταν παρά ἕνας μῦθος. Ἐτσι, σάν ἕνας μῦθος, ἔμεινε ἐπὶ χιλιάδες χρόνια, ἕως ὅτου ἕνας Ἀγγλος ἀρχαιολόγος, ὁ σὲρ "Άρθουρ" Ἐβανς, ἔκαμε ἀνισσώματὸς λίγα μίλλια πρὸς τὰ νότια τοῦ Ἡρακλείου και ἔφερε στό

φῶς τό θρυλικό παλάτι τοῦ Μίνωα. Ὅλη ή προϊστορική Κρήτη ἀναπήδησε ἀπὸ τὸν τάφο τῆς, μέσα ἀπὸ τὴ γῆ, τόσο φρέσκη, τόσο γεμάτη ζωῆ.

Ξεκινήσαμε, σάν ἤλθε ή ὥρα, γιὰ τὴν Κνωσό και γιὰ τό ἀνάκτορο. Ἀπὸ τό μουσεῖο ὁ δρόμος ὁδηγεῖ ἴσια πρὸς τὴν τοποθεσία αὐτή, μιά ὥρα με τὰ πόδια. Ἡ γῆ τοῦ ὑπαίθρου ξεπλώνεται μπροστά σου ἡμέσως μόλις περνᾷς τό κατώφλι τοῦ μουσείου, βγαίνοντας ἀπὸ τίς αἰθουσές του. Περᾶσαμε ἀμπελώνες, διασχίσαμε ἐλαιῶνες. Ἀκρίδες πετοῦσαν ἀπὸ δένδρο σὲ δένδρο και γέμιζαν τὴν ἀκοή μας με παράξενους ἤχους.

Σὲ λίγο φτάσαμε σὲ ἕνα γοητευτικό, εἰρηνικό κομμάτι γῆς και ἐκεῖ, μπροστά μας, εἶδαμε νά ὑψωνονται οἱ ἐξωτερικοί κίονες, μαῦροι και κόκκινοι, τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Μίνωα. Και οἱ δυὸ μας σταματήσαμε γιὰ λίγο, βαθειὰ συγκινημένοι.

Ὁ φύλακας, ἕνας ἀπλὸς Κρητικός, ἔτρεξε νά μας καλωσόρισῃ. Τοῦ εἶλησα ἑλληνικά. «Θέλουμε νά κάνουμε τό γύρο τοῦ ἀνακτόρου. Πρὸχωρα και μίλα. Θὰ μεταφράζω στό φίλο μου».

Ὑστερα ἀπὸ τόσα χρόνια σάν φύλακας και ὁδηγὸς στὴν Κνωσό, εἶχε μάθει πολλὰ πράγματα γιὰ τὰ ἀνάκτορα και μιλοῦσε γιὰ τό παλάτι ὅπως θὰ μιλοῦσε γιὰ τό σπίτι του. «Αὐτὴ εἶναι ή μεγάλη βασιλικὴ αὐλὴ, 200 πόδια μακρὸς, 100 πλάτους. Αὐτὰ εἶναι τὰ δωμάτια τῶν ἀπρθκῶν ὅπου τεράστιες ποσότητες ἀγγείων φυλλάσσονταν, μερικὰ πάνω ἀπὸ ἕξη πόδια ὕψος και δέ κα πέντε πόδια περιμέτρο. Ὁ Βασιλιάς ἀποθήκευε ἐδῶ τίς σοδειές του και τίς χρησιμοποιοῦσε γιὰ νά τρέφῃ τοὺς ἀνθρώπους του. Λάδι και κρασί δρέθηκαν μέσα στα πιθάρια, κόκκοι σταριοῦ, τόσα και τόσα πράγματα».

Ἀνεβήκαμε στό ἐπάνω πάτωμα. Βαρεῖς κολώνες παντοῦ, χρωματισμένες μαῦρες και κόκκινες. Στους μεγάλους διαδρόμους ἐβλέπαμε ζωγραφισμένα λευλούδια στους τοίχους, ζῶα, ταῦρους. Φτάσαμε στὴν ταρατῶσα και ἀπὸ ἐκεῖ ἐβλέπαμε τό ὑπόλοιπο τῆς οἰκοδομῆς. Ἀπὸ ἐδῶ δὲν βλέπετε μόνο τό ἰσοροπημένο γεωμετρικό σχέδιο τῆς κλασσικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἐδῶ ή φαντασία δεσπόζει. Ἡ χάρις φτάνει στὴν τελειότητα. Τὸ ἀνάκτορο δὲν κτίστηκε μιά και καλή, ἀλλὰ ἐπεκτείνονταν με τὴν πάροδο τοῦ χρόνου. Δὲν κτίστηκε μιά και καλή σάν ἕνας ναός. Ἐπὶ αἰῶνες προχωροῦσε ή δημιουργία του και μεγάλωνε σὲ ὄγκο σάν ἕνας ζωντανὸς ὀργανισμὸς.

ΑΥΡΙΟΝ: Ἡ συνέχεια.

ΚΡΗΤΗ, αυτό τό βαθύ, τό αδιαπέραστο μυστήριο

3 **ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ**

«Τό ανάκτορο είχε όλες τις ανέσεις, έξαικολούθουσε νά λέει ὁ ὀδηγός με περιφάνεια. Έδώ είναι τὰ λουτρά. Έκεί είναι τὰ διαμερίσματα τῶν γυναικῶν. Δίκτυο ἀποχετεύσεως μάζευε τὰ νερά καί τὰ ὠδηγοῦσε μακριά. Τό ανάκτορο ἐπίσης εἶχε ἕνα θέατρο, ὅπου γίνονταν ταυρομαχίας, ὄχι στήν ἀγρία μορφή τῶν σημερινῶν ἰσπανικῶν, ὅπως ἀκούω νά λένε, ὅπου ὁ ταῦρος σκοτώνεται. Ἡ ταυρομαχία ἐδῶ ἦταν ἕνα ἀναιμάκτο ἄθλημα. Εἶδατε τίς τοιχογραφίες στό μουσεῖο; Ὁ τουρομάχος πιάνει τόν ταῦρο ἀπό τὰ κέρατα, τὸ ζῶο ἀνεβοκατεβάζει τὸ κεφάλι καί αὐτό ἐπιτρέπει στόν ἄνθρωπο νά πηδήσῃ ἐπάνω στή ράχι

ἀπό τὰ μεγάλα κέντρα πολιτισμοῦ ποῦ ἀνοῦσαν στίς ὄχθες τοῦ Εὐφράτη τρεῖς καί τέσσερες χιλιάδες χρόνια πρὸ Χριστοῦ; Ἡ μήπως ἦταν φλαστάρι τῆς ἴδιας τῆς Κρήτης, γέννημα δικό της; Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ράτσα ἐγήκαν οἱ ἄνδρες καί οἱ γυναῖκες ποῦ βλέπουμε στὰ παλαιὰ κειμήλια, μετὰ τὰ ἔξυπνα πρόσωπα, τὰ λυγρὰ κορμιά, τὴν ἰσχυροτάτη ἀγάπη πρὸς τὸν κόσμο ποῦ τοὺς τριγύριζε.

Σιγά-σιγά, ὕστερα ἀπὸ πολλὰ χρόνια, οἱ ἀνασκαφές ἄρχισαν νά δίνουν τὴν ἀπάντησι σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα. Ἀνθρωπολογικὲς μελέτες πάνω στοὺς σκελετοὺς καί τὰ κρανία ποῦ ἤλθαν σὲ φῶς δείχνουν

Τὸ φρούριο τοῦ λιμένος τοῦ Ἡρακλείου — ἕνα λείψανο κυριαρχίας τῆς μεσαιωνικῆς Βενετίας. Ὅπως καί στήν ἀρχαιότητα, ἡ Κρήτη εἶναι σήμερα ἕνα νησί θαλασσινῶν.

του. Ὑστερα, καθὼς ὁ ταῦρος τρέχει πηδαίει κάτω, πίσω ἀπὸ τὴν οὐρά του. Ἐνα κορίτσι τὸν περιμένει ἐκεῖ καί τὸν πέρνει στήν ἀγκυλιά της».

Καθίσαστε κάτω, ἀνάμεσα σὲ δύο κίονες. Ὁ ἥλιος κατέβαινε πιά πρὸς τὸν ὀρίζοντα, ἀλλὰ ὁ οὐρανὸς ἦταν ἀκόμη ὀλοφώτεινος, ἀστραφτερός σάν ἀπὸ γαλάζιο ἀτσάλι. Γύρω ἀπὸ τὸ ανάκτορο, οἱ ἀκρίβες βαΐζαν ὀκώμη στὰ ἐλαιόδενδρα. Ὁ ὀδηγὸς ἔγειρε πάνω σὲ μιά κολώνα, ἔβγαλε λίγο καπνὸ ἀπὸ μιά καπνοσακκούλα, ἔστριψε ἕνα τσιγάρο. Κανείς δὲν μιλοῦσε. Μόνο ἡ σιωπὴ φαινόταν νά ταιριαζῇ στή στιγμή. Σιγά-σιγά ἡ μέρα περνοῦσε, τὰ πουλιά γύριζαν στίς φωλιές τους καί δύο περιστέρια ἤρθαν καί κάθισαν πάνω σὲ ἕναν κίονα. Τὰ ἱερά πουλιά τῆς θεᾶς ποῦ λάτρευαν ἢ Κρητικοῦ, ἀκριβῶς ὅπως τὰ βρήκαμε σὲ ζωγραφιές ἢ σὲ φιγουρίνια, καθισμένα στήν κορυφὴ μιᾶς κολώνας ἢ ἀνάμεσα στὰ στήθη τῆς θεᾶς.

Τί ἦταν αὐτὸς ὁ πολιτισμὸς; Ἀπὸ ποῦ ἦρθε; Ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, ἢ

ἢ οἱ Κρητικοὶ ἀνήκαν στήν μεσαιωνικὴ φυλὴ, ποῦ ἦταν πολὺ παλαιότερη ἀπὸ τὴ φυλὴ τῶν Φαινίκων. Ἦταν μακροπρόσωποι, μελαχροῖνοί καί κοντοί. Τὰ πρῶτα τους σπιτία ἦταν κυκλικὰ, ὅπως τῶν πρωτογόνων ἀνθρώπων. Σιγά-σιγά ὁμως ἔκτιζαν χωριά καί πόλεις με σπιτία διώροφα καί τριώροφα καί με δρόμους στρωμένους με πλάκες. Ἐκτιζαν ἐπίσης ναοὺς καί στὸ ὑψηλότερο πάντοτε σημεῖο ἀνάκτορα. Ἡ πρώτη τους θρησκεία ἦταν ἡ λατρεία τῆς φύσης, ὅπως συνέβαινε με ἄλους τοὺς πρωτογόνους ἀνθρώπους. Ἀναγνώριζαν θεῖα δύνامي στοὺς βράχους, στὰ δένδρα, στίς σπηλιές, στὰ βουνά. Ὑστερα συνεκέντρωσαν ἄλες τίς θεῖες ἰδιότητες στήν θηλυκὴ φόρμα καί ἀνακήρυξαν τὴν Γῆ, τὴν μεγάλη Μητέρα Γῆ, σάν ὑπέρτατη θεά.

Ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους ὁ λαὸς τῆς Κρήτης ζωγράφιζε λαμπρῶς, ζωντανῶς εἰκόνες στοὺς τοίχους. Ζωγράφιζε ἄνδρες καί γυναῖκες, ζῶα, λουλούδια, δένδρα, που-

(Συνέχεια εἰς τὴν 5ην σελίδα)

ΚΡΗΤΗ

(Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος)

λιά, ψάρια, θάλασσες. Εἶχαν τέλεια αἴσθησι τοῦ σχεδίου καὶ οἱ διακοσμῆσεις στοὺς τοίχους εἶναι θαύματα ἀκριβείας καὶ ὠραίων χρωμάτων. Μολοντί δὲν βρέθηκαν μεγάλα ἀγάλματα, βρέθηκαν ἐν τούτοις σὲ μεγάλους ἀριθμούς μικρά ἔργα τέχνης, ἀπὸ πέτρα, πηλὸ, χρυσάφι, ὀρείχαλκο. Οἱ Κρητικοὶ ἤξεραν ἐπίσης νὰ γράφουν. Χιλιάδες ἐπιγραφές βρέθηκαν πάνω σὲ πῆλινα ἔργα σὲ ἓνα ἄγνωστο ἀλφάβητο. Οἱ ἐπιγραφές δὲν μπόρεσαν, ἐξαιρέσει ὠρισμένων περιπτώσεων, νὰ ἀποκρυπτογραφηθοῦν. Ἀλλὰ ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ἡ τελευταία γραφή τῶν Κρητῶν ἀντιπροσωπεύει τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα.

Οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης ἐκείνων τῶν ἐποχῶν ἦταν ἀγρότες, βοσκοὶ, κνηγοὶ, ψαράδες, ναῦτες, ἔμποροι. Ὑπῆρχε ἀφθονή ξυλεία χάρις στὰ πυκνὰ δάση τοῦ νησιοῦ καὶ ναυπηγοῦσαν πλοῖα. Ἔτσι ἡ Κρήτη ναυπήγησε ἓνα πανίσχυρο ναυτικὸ καὶ ἔγινε μεγάλο θαλάσσιο βασίλειον. Οἱ ναυτικοὶ τῆς διέσχισαν τὴ Μεσόγειο ἀπὸ τὴν μίαν ἄκρη στὴν ἄλλη, ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὴν Αἴγυπτο ἕως τὴν Ἰβηρικὴ Χερσόνησο. Πωλοῦσαν λάδι, κρασί, ἀγγεῖα, καὶ ἔφερναν στὴν Κρήτη πρῶτες ἐλες ὅπως χρυσάφι, πολύτιμους λίθους, μαργαριτάρια, χαλκὸ ἀπὸ τὴν Κύπρο, ἀσημι καὶ μόλυβδο ἀπὸ τὴν Ἰσπανία.

Ἐν τούτοις, μὲ τὸν καιρὸ, καὶ αὐτὸς ἡ πολιτισμὸς ἀρχίστη νὰ ἐξασθενίση. Οἱ πρῶτοι εἰσβολεῖς, οἱ Ἀχαιοὶ, ἦρθαν τὸν 15ον αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ, ἀλλὰ ἀντὶ νὰ καταστρέψουν τὸν Μινωικὸ πολιτισμὸ, προσχώρησαν σ' αὐτόν. Τρεῖς αἰῶνες ἀργότερα ἡ Κρήτη ἔγινε πεδίο εἰσβολῆς ἀπὸ τοὺς πολεμοχαρεῖς καὶ βαρβάρους Δωριεῖς, ὀπλισμένους μὲ ὄπλα ἀπὸ σίδηρο καὶ αὐτὴ τὴ φορὰ τὰ μινωικὰ ἀνάκτορα καταστράφηκαν. Σιγὰ-σιγὰ ἐν τούτοις οἱ νικηταὶ καὶ οἱ νικημένοι πλησίασαν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο, οἱ δάμδαροι Δωριεῖς ἔγιναν πολιτισμένοι καὶ οἱ ἐκλεπτυσμένοι Κρητῆς ἀπέκτησαν πολεμικὲς ἰδιότητες. Ἔτσι ὕστερα ἀπὸ τρεῖς ἢ τέσσαρες αἰῶνες, ἐδημιουργήθη ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς.

Νὰ πῶς γεννήθηκε καὶ ἀναπτύχθηκε ὁ πολιτισμὸς τῆς Κρήτης ἐπὶ δύο καὶ πλέον χιλιετηρίδες. Νὰ πῶς ἐξασθενίσει καὶ χάθηκε. Χρειάστηκε νὰ περάσουν πάνω ἀπὸ τρεῖς χιλιάδες ἀκόμη χρόνια πρὶν ξανακάμῃ τὴν ἐμφάνισί του, αὐτὴ τὴ φορὰ μεσα ἀπὸ τὸ χῶμα τῆς Κρήτης πρὸς μεγάλη χαρὰ καὶ ἐκπληξί ὅλου τοῦ κόσμου.

ΑΥΡΙΟΝ: Ἡ συνέχεια

ΚΡΗΤΗ, αυτό τό βαθύ, τό αδιαπέραστο μυστήριο

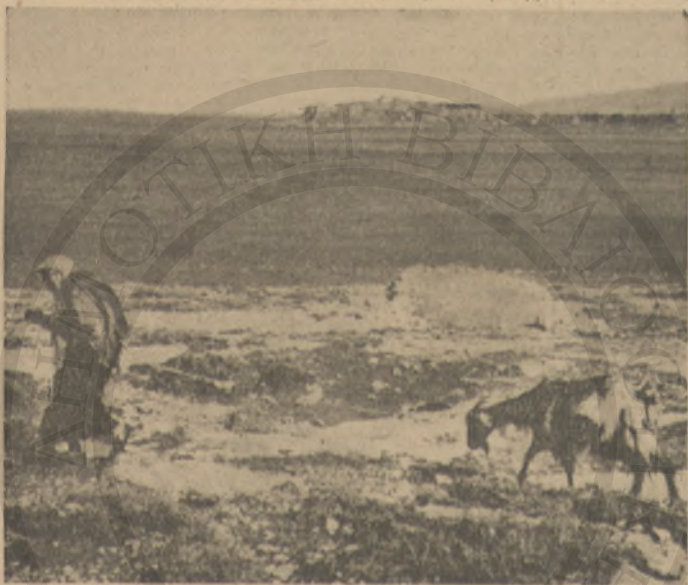
4

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Την άλλη μέρα πήγαμε στην Φαιστό. Σ' όλο τό μάκρος τής διαδρομής έβλέπαμε τή σύγχρονη Κρήτη, συνέχεια τής παλιάς. Ταξιδεύοντας μαζί με άλλους Κρητικούς με τό λεωφορείο θαυμάζαμε τό κύριο χαρακτηριστικό του προσώπου αυτών των ανθρώπων, τὰ μαύρα μάτια, άστραφτερά, γεμάτα φλόγα. Άριστερά μας και δεξιά μας βρίσκονταν άμπελώνες, όπου εργάζονταν άνδρες και γυναίκες. Σε μία πόλι, στην Άγια Βαρβάρα, παρακολουθήσαμε τό πάτημα των σταφυλιών από τέτε-

θεράντα. Ήταν σαν να ήταν αυτός ό κύριος του άνακτόρου και σαν έμεις να είμαστε οι φιλοξενούμενοι του. Μας έφερε ό,τι καλό είχε. Φάγαμε περίφημα και ύστερα ένα ιερό κορίτσι ήρθε με τό δίσκο του και μας σέρβιρε καφέ σε μικρά φλυτζάνια. Ήταν λεπτή και λυγρή, με κυματιστά μαλλιά, και μεγάλα, πελώρια σχεδόν μάτια, ένας άθνατος κρητικός τύπος που θα μπορούσε άξιόλογα να είχε κατέβει από τις τοιχογραφίες των παναρχαίων άνακτόρων.

Άνεβήκαμε με μουλάρια στον Ψηλορείτη. Ό μπάμπια Κνωσσάτης

Χωρική τής Κρήτης βαδίζει στην πετρώδη παραλία που βρίσκεται άπέναντι στο λιμάνι του Ρεθύμνου, οδηγώντας τό «δίοσ» τής — μίαν έγκυο κατσίκα...

σταφύλια, πηδούσαν, γελούσαν, τό μουστάκια τους και τό γένεια τους πιτσιλισμένα από χυμό, τὰ πόδια τους κόκκινα έως πάνω από τὰ γόνατα. Όλοι φαίνονταν σαν μανιακοί, σαν να ήταν μεθυσμένοι, σαν σάτυροι με μικρά κατσαρά γένεια.

— Νά οι σάτυροι, είπε ό Έντουαρντ. Είναι σαν να άναστήθηκαν από άρχαία διονυσιακά άγγεία και ξαναχορεύουν πάνω στα σταφύλια. Τίποτα δεν πεθαίνει στην Έλλάδα.

— Αυτό είναι τό μαρτύριό μας, είπα. Οι πρόγονοί μας δοξολογούνται τόσο πολύ ώστε έχουν γίνει άβυρος πάνω στους ώμους μας. Για να άπελευθερωθούμε από αυτό τό βάρος πρέπει είτε να τους ξεχάσουμε, είτε να τους ξεπεράσουμε. Είναι, όμως δυνατό;

Φτάσαμε στη Φαιστό και καθήσαμε στη θεράντα ενός μικρού τουριστικού ξενοδοχείου, γοητευτικού και δλοκόσμου, με μία θαυμάσια θέα έμπρός μας. Τό άνάκτορο με τις μαρμαρίνες σκάλες είναι μικρότερο, αλλά έχει μεγαλύτερη χάρη από τό άνάκτορο τής Κνωσσού. Τό τοπίο τριγύρω είναι εξάισιο με τις άπάλες πεδιάδες, τους χαμηλούς καλλιερημένους λόφους, και στο βάθος, μεγαλόπρεπη, σε θεϊκή γαλήνη δυθισμένη, τήν Ίδη.

Άφήσαμε τό ξενοδοχείο, πήγαμε στο άνάκτορο και φέραμε ξανά στη ζωή με τή φαντασία μας, όσο μπορούσαμε, τή ζωή εκείνης τής εποχής. Ύστερα ό ιδιοκτήτης του ξενοδοχείου, ένας καλόκαρδος Κρητικός, Άλέξανδρος ήταν τό όνομά του, μας έστρωσε ένα τραπέζι στη

ήταν οδηγός μας. Φορούσε μαύρες μπότες και είχε τό κεφάλι του καλυμμένο με ένα γαλαζιο τουρμπάνο. Ήταν νύχτα και τό άστέρια μόνη δρίσκονταν από πάνω μας. Φυσούσε μία τσουχητή αύρα, ή σιωπή ήταν βαθειά. Όταν πια δεν μπορούσαν να προχωρήσουν τὰ μουλάρια συνεχίσαμε με τὰ πόδια. Ύστερα από όκτώ ώρες πραγματικού μόχθου φτάσαμε στην κορυφή. Τὰ κεφάλια μας πάγωναν, αλλά τὰ πρόσωπά μας ακτινοβολούσαν από χαρά. Ό ήλιος έβγαίνει από τόν όρίζοντα, κατακόκκινος και είδαμε ξαφνικά όλόκληρη τήν Κρήτη να ξαπλώνεται κάτωθι μας.

— Ω Κρήτη, Κρήτη, πατρική μου γη, μουρμούρισα και τὰ μάτια μου γεμίσαν δάκρυα.

Οί Κρητικοί αγαπούν τήν πατρίδα τους με μία τρυφερότητα που τήν συναντάς στο παιδί προς τή μητέρα.

Μπήκαμε στο μικρό έκκλησάκι, άνάψαμε τρία καντήλια μπροστά στην εικόνα του Χριστού. Ύστερα φάγαμε και ήπιαμε, έπήραμε δύναμη. Τό νησί όλόκληρο έλαμπε από κάτω, πνιγόταν μέσα στο φώς. Η Κρήτη έμοιαζε με μία γιγάντια σειρήνα που άναδύόταν από τή θάλασσα.

Ξακίνησαμε για τό Ρέθυμνο και σταματήσαμε στο Μουροχώρι. Όταν μπαίναμε στο χωριό τὰ κορίτσια γέμιζαν τὰ σταμνιά τους νερά. Μας χαιρετούσαν με τὰ χέρια. Πόρτες άνοιγαν, γυναίκες έβγαίναν, με τὰ λαμπερά μαύρα μάτια γεμάτα

(Συνεχισμοί εις τήν 5ην σελίδα)

ΚΡΗΤΗ, αυτό τό βαθύ, τό αδιαπέραστο μυστήριο

(Συνέχεια εκ τής 1ης σελίδος)

περιέργεια. Τά παιδιά έτρεχαν πίσω μας, όλοι μάς καλωσώριζαν. Μάς συνώδεψαν σχεδόν πανηγυρικά έως τό σπίτι του παπα. 'Ο ίδιος είχε άκούσει τή μικρή χαρούμενη όχλοβοή και περίμενε στην πόρτα. 'Ηταν ένας ψηλός άνδρας, μέ κατάμαυρα γένεια, μακρυά μαύρα μαλλιά, που κατέβαιναν στους ώμους του. 'Α- μέσως μόλις μάς είδε, άνοιξε τά πε- λώρια χέρια του. «Καλώς ώρισαιτε», είπε. Καί ή φωνή του ήταν βαθεία, σχεδόν τελετουργική. "Εφτασε και ή παπαδιά, σαράντα περίπου χρό- νων, μέ μάτια κατάμαυρα και ρόδι- να μάγουλα.

Τήν άλλη μέρα τό πρωί φιλήσαμε τό χέρι του παπα, σφίξαμε τό χέρι τής παπαδιάς και ξεκινήσαμε. Σε λίγες ώρες βρισκόμαστε στό Ρέθυμ- νο. Μικρό και αξιολάτρευτο, φαι- νόταν σαν να άνασθούταν από τή θά- λασσα. Πολυθόρυβο στις ώρες τής κινήσεως, γαλήνιο ύστερα.

Λίγες ώρες πέρα από τό Ρέθυμνο είναι τά περίφημα μοναστήρια τής Κρήτης, τό 'Αρκαδι. Στή μεγάλη ε- πανόστασι του 1866 οί Τούρκοί τό πολιούργησαν και ό 'Ηγούμενος, μη βλέποντας καμμιάν έλπίδα σωτηρι- ας, έβαλε φωτιά στην μπαρουταπο- θήκη και τό τίναξε στον άέρα. Οί καλόγηροι και όλοι οί Χριστιανοί που είχαν ζητήσει άσυλο εκεί γίνη- καν στόαχτη. Δεν μπορούσαμε να μη προσκυνήσουμε εκεί.

Μέ τό λεωφορείο ύστερα φτάσαμε στό χωριό 'Αιμνάτο. 'Από εκεί και πέρα βρισκόμαστε σε όρεινό έδα- φος. Δεν υπήρχαν δρόμοι και μόνο μονοπάτια μπορούσαμε να χρησιμο- ποιούμε. "Υστερα από μιάν ώρα, είδαμε μέσα στό δάσος, πρώτα τόν άνεμόμυλο του μοναστηριού και ύ- στερα τόν θόλο τής εκκλησίας του. Δυό καλόγηροι μάς ύποδέχτηκαν στην είσοδο. Μάς ώδήγησαν στον μεγάλο προθάλαμο, όπου φυλάσσον-

ται τά κειμήλια του 'Αρκαδιού, ση- μαίες, στολές, όπλα. Κατεβήκαμε στην κατεστραμμένη μπαρουταποθή- κη. Οί όδηγοί μας μάς άφηγήθηκαν τό ήρωικό δράμα σαν να είχε γίνει μόλις χτές. 'Εβλέπαμε τίς φλόγες του 'Αρκαδιού μέσα στα μάτια τους. Καθήσαμε στη θεράντα και δεν μιλούσαμε. "Ενας νεαρός μο- ναχός μάς έφερε ζεστό ψωμί, μέλι και καρύδια. 'Η ατμόσφαιρα ήταν άκίνητη, τά βουνά ήταν πιγυμένα μέσα στο λαμπερό φώς τής ημέρας. Σε μιά σπηλιά, πάνω μας, κάποιο μαυροπούλι σφύριξε. Οί μοναχοί τό έμαθάν να σφυρίξη έτσι. «Προσχώ- ρησε στό κοινόβιο», είπαν οί κα- λόγηροι και γέλασαν.

Βρισκόμαστε στα Χανιά τώρα, την πρωτεύουσα. Είναι όμορφη ό- πως και τό Ρέθυμνο. 'Αλλά επίσης είναι μισοκατεστραμμένη από τόν τελευταίο πόλεμο όπως και τό 'Η- ράκλειο. Στενοί δρόμοι, μικρές πλα- τείες, πελώριοι άνδρες μέ βαρεία μαύρα ρούχα. Θά ήθε συχνά ένα γόρο να καπνίξη τόν ναργιλέ του, ένα παλιό μαχητή μέ μακριά γένεια και μακριά μουστάκια, μέ πελώρια μαχαίρια στη ζώνη. 'Ασφαλώς τρα- έρχεται από την περίφημη περιοχή τών Σφακιών, τό νοτιώτατο άκρο τής Κρήτης, περίφημη γιατί οί κά- τοικοί της δεν άφησαν ποτέ τους Τούρκους να πατήσουν πόδι στα βουνά τους. Στα Σφακιά θά βρήτε τους πιο ώραίους γέρους που έχει να παρουσιάση όλόκληρη ή ύψηλιος. Πολύ ψηλοί και λεπτοί, σαν κυπα- ρίσια. 'Ολόλευκα μαλλιά, κυματι- στά όλόλευκα μακριά γένεια, φλο- γερά μαύρα μάτια, μέ τά λόγια να δγαίνουσι από τά παχειά αισθησιακά χείλη άργά και μετρημένα. 'Ετσι θά έπρεπε να μοιάζουν οί θεοί όταν γήρασκαν.

ΑΥΡΙΟΝ : Τό τέλος.

ΚΡΗΤΗ, αυτό τό βαθύ, τό αδιαπέραστο μυστήριο

5 (ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΝ)

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

— Πλησιάζουμε στο Κάνδανο, μου είπε ο φίλος μου την επομένη. Άναρωτιέμαι αν ζή ακόμη ή γριά κυρά - Έλένη.

Για πρώτη φορά μου άφηγήθηκε ολόκληρη την ιστορία της.

— Μē έκρυβε στο καλύβι της επί εξη μήνες, είπε. Είχε δυο γιουούς και έπαιρνε τό φωμί από τό στόμα τους και τό έδινε σέ μένα. Μου έδινε ρούχα τους για να μην κρυώνω. Οι Γερμανοί άκουσαν ότι έκρυβε έναν Άγγλο και ξεκίνησαν από τα Χανιά για να με πιάσουν. Όταν τό έμαθε ή κυρά Έλένη με πήρε και με έκρυψε μακριά σέ μια σπηλιά. Οι Γερμανοί έφτασαν την αύγή, κτύπησαν την πόρτα της, την έσπασαν, μπήκαν μέσα. Οι δυο γιοιό της κοιμόντουσαν ακόμη. Έφαξαν παντού, δέν με βρή-

μου, είπε, σάς έστειλε ο Θεός. Μου χρειάζεται κουμπάρος.

Άρπαξε τον Έγγλέζο από τό στήθος. Του μετέφρασα τί έλεγε και έκείνος άπάντησε καταφατικά, ένθουσιασμένος.

Μας πήρε στο σπίτι του, μας τριγύρισε ολόκληρη ή οικογένεια, ήπιαμε ρακί. Ύστερα φύγαμε με τον Έντουαρντ και επιθεωρούσαμε τό σπίτι ένα προς ένα. Τα μάτια του Άγγλου έσβησαν. Σαφνικά, σταμάτησε σέ μιάν αύλή, είδε κάτι μισοκαμμένα πράγματα. Έγινε κόκκινος. Αύτή πρέπει να ήταν ή αύλή, είπε. Δέν βλέπω κανένα. Δέν άκούγεται άναπνοή ανθρώπου. Φαίνεται πώς ήρθα πολύ άργά.

Στό βάθος της αύλης ύπήρχε μια μικρή πόρτα. Ο Έντουαρντ τράβη-

Τα έσωτερικά τείχη του Ήρακλείου της Κρήτης χρονολογούνται από τον Μεσαίωνα. Τώρα όμως σπίτια έχουν κτισθή επάνω εις τας επάλξεις, όπως επίσης και εις την βάση των, όπου είναι ή ιστορική τάφος.

καν. Την ρώτησαν πού έκρυβε τον Άγγλο, εκείνη σιωπούσε. Έπιασαν τους δυο γιουούς της, ο ένας ήταν δεκα οκτώ χρόνων, ο άλλος είκοσι. Τους στέριωσαν με βάρβαρη όρμη στον τοίχο. «Θά τους σκοτώσουμε, αν δέν μας πής πού είναι ο Άγγλος», τής είπαν. Έκείνη όμως άπάντησε : «Ο Θεός είναι ψηλά, επάνω από τα κεφάλια μας. Αύτός θά κρίνη».

Τό πρόσωπο του φίλου μου πονούσε από τό συγκίνησι, αλλά κρατούσε την ψυχραιμία του.

— Σκότωσαν τα παιδιά, είπε, και έκαψαν τό σπίτι. Είναι δυνατό να ζή εκείνη σήμερα ;

— Θα ζή, του άπάντησα, πρέπει να ζή.

Λίγα λεπτά άργότερα, ο Έντουαρντ, πού προπορευόταν τούτη τη φορά, γύρισε προς τό μέρος μου και μου είπε με έξαφι : «Θυμάμαι αύτά τα βουνά, νομίζω πώς πλησιάζουμε. Δέν μπόρεσε εν τούτοις να αναγνωρίση με εύκολία τό καταστρεμμένο χωριό. Μερικά σπίτια είχαν ξαναδιορθωθή πρόχειρα, μερικά καινούργια είχαν οικοδομηθή. Ο κόσμος εργαζόταν. Μας καλωσώριζε, μας χαιρετούσε. Ένας γέρος ήρθε κοντά μας με λαμπερά μάτια.

— Άπόψε παντρεύεται ο γιοός

ξε προς τα εκεί και τον άκολούθησα. Χτύπησε, δέν δόθηκε καρμιά άπάντησι. Ξαναχτύπησε και τότε άκούστηκε μια άδύνατη φωνή : «Ποιός είναι ;»

— Ζή, είπε και κυριεύτηκε από συγκίνησι.

Άνοιξε τη πόρτα, και πριν προφτάσω καλά—καλά να αντίληφθώ τί είχε γίνει, τον είδα να πέφτη μεσα στην άγκαλιά της γυναίκας πού άναζητούσε. Τον χείδευε, τον φιλούσε στον ώμο, στο κεφάλι. «Γυιέ μου, γυιέ μου», έλεγε και τα μάτια της έτρεχαν ποτάμι τα δάκρυα.

Ο Άγγλος γύρισε προς τό μέρος μου συγκινημένος. Μου είπε με άγωνία, με έξαφι : «Πέστε της ότι την θεωρώ μητέρα μου. Πέστε της ότι ήρθα για να την προσκυνήσω και να ξαναχτίσω τό σπίτι».

Η γρή ά είχε πέσει πιά εξηνητημένη και πάλι στο στρώμα της. Φορούσε μαύρα ράκι και τό λευκό κεφάλι ήταν τυλιγμένο μέσα σ' ένα μαύρο τσεμπερί. Κύτταξα γύρω μου, τό μικρό δωμάτιο ήταν σχεδόν γυμνό. Στόν τοίχο ή φωτογραφία των δυο άγοριών.

Ξαναγυρίσαμε στο σπίτι του γάμου, πού ήταν γεμάτο από άνδρες (Συνέχεια εις την 5ην σελίδα)

ΚΡΗΤΗ

(Συνέχεια εκ τής 1ης σελίδος)

καί γυναίκες με τὰ γιορτινά τους. "Ερχονται και άλλοι, φέρνοντας ἄλλοι τους δῶρα. Ὁ γαμπρός ἦταν ἕνας γερός, μελαχροινὸς νέος, φρεσκοζουρισμένος. «Σὰς ἔστειλε ὁ Θεὸς, εἶπε στὸν Ἄγγλο, σφίγγοντας τὸ χέρι του. Εἶμαι εὐτυχισμένος ποὺ θὰ εἴσαστε ἐσεῖς ὁ κουμπάρος». Σὲ λίγο ἀκούσαμε τραγούδια καὶ πυροβολισμούς. "Ερχόταν ἡ νύφη. Ἦταν στολισμένη μέσα στὸ δόλοευκο νυφικό της, με ἕνα περιδέραιο στὸ λαιμό. Ἐνα κοριτσάκι με ζωντανούς τοὺς γονεῖς του ἦρθε καὶ στάθηκε μπροστὰ της κρατώντας ἕνα μικρὸ κτύπελλο με μέλι. Ἡ νύφη βούτηξε τὸ δάκτυλό της μέσα στὸ μέλι καὶ ὕστερα χάραξε ἕναν ἥλιο πάνω ἀπὸ τὸ σταυρὸ. Ὑστερα μῆκαν καὶ οἱ δύο μέσα στὸ σπίτι, δάζοντας πρώτα τὸ δεξιὸ πόδι.

Ὁ γάμος ἔγινε σύμφωνα με τὰ ἔθιμα. Ὑστερα ἦρθαν οἱ μεζεδες καὶ τὰ κρασιά σὲ ἀφθονία. Ὅλοι πείραζαν τὴ νύφη, λέγοντας πὺς μόλις καὶ με βία συγκρατοῦσε τὴν ἄνυπομονησία της νὰ βρεθῆ μόνη με τὸ γαμπρὸ. Ἐκεῖνη κοκκίνισε σὰν παπαρῶνα καὶ κατέβασε τὰ μάτια. Ὑστερα ἕνας πανύψηλος ἄνδρας ἀνέβηκε σ' ἕνα σκαμνί, στὴ μέση τῆς γαμήλιας ὀμήγουρας. «Κάτω ὁ θάνατος, ἐκραύγασε. Γιατί μὰς ἔδωσε πόδια ὁ Θεός; Για νὰ χορεύουμε, νὰ σφραγίζουμε τὴ γῆ ποὺ θὰ μὰς φάη».

"Ἀρχισε λοιπὸν ἕνας χορὸς ἀτέλειωτος. ἕνας χορὸς ὅλο ζωῆ. Ἡ νύχτα περνοῦσε, ἔπεσε τὸ φεγγάρι, οἱ νέοι καὶ οἱ νέες χόρευαν, οἱ γέροι ἔγειραν τὰ κεφάλια καὶ ἀποκοιμήθηκαν. Ἐσοὶ ὁ γαμπρὸς μπόρῃσε καὶ ἐξαφανίστηκε με τὴ νύφη. Ὁ κουμπάρος ἦταν μεθυσμένος. «Ἀπὸ ἐδῶ καὶ ὕστερα, μοῦ εἶπε. Ἀνὰ κανετὸ τὸ γύρο τῆς Κρήτης μόνος. Ἐγὼ θὰ μείνω στὸ χωριὸ ἕως ὅτου ξαναχτίσω τὸ σπίτι τῆς Κυρὰ Ἐλένης. Δὲν θὰ ἀργήσω νὰ σὰς σταίλω φωτογραφίες μου με τὰ μαχητήρια μέσα στὶς θήκες, σὰν τέλειος Κρητικὸς».

"Ἐπὶ πολλὰ χρόνια ποθοῦσα νὰ ἐπισκεφθῶ τὸ μοναστήρι τοῦ Ταπλοῦ στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς Κρήτης. Πῆρα τὸ λεωφορεῖο ἀπὸ τὰ Χανιά, πέρασα τὸ Ρέθυμνο καὶ ἔτρεξα στὸ Ἡράκλειο ὕστερα ἀπὸ πέντε ὥρες, ἀκριβῶς ἐνῶ σῆμαιναν τὸν ἑσπερινὸ οἱ καμπάνες τοῦ Ἁγίου Μηνῆ. Τὴν ἐπομένη συνέχισα καὶ ἔφτασα στὴν ἀνατολικὴ Κρήτη. Στὸ μικρὸν τῆς Σητείας μπήκα σὲ μιὰ μικρὴ σκούνα μαζί με δύο καλογέρους. Ἀποδιβαστήκαμε ὕστερα ἀπὸ ἕνα τρικυμισμένο ταξίδι, ἀνεβήκαμε τὸ ἀδενδρο βουνό. Φτάσαμε ὕστερα ἀπὸ κοπιαστικὴ ἀνάβασι. Τὸ μοναστήρι ἔλαμπε ὀλόλευκο. Μπήκαμε σὲ μιὰ στενὴ αὐλὴ καὶ ἀνεβήκαμε μιὰ μορμάρηνη σκάλα. Καλόγηροι φαίνονταν ἀνάμεσα στὶς κολώνες του καὶ ἐξαφανίζονταν. Ἡ Ἡγούμενος μὰς περίμενε στὴν κορυφῆ τῆς σκάλας, ἔτοιμος νὰ μὰς εὐλογήσῃ. Ἦταν ἕνας λεπτὸς γέρος, με μεγάλα μάτια, γεμάτα εἰλικρίνεια. Φαίνονταν κουρασμένος. Εἶχε

μόλις γυρίσει ἀπὸ ἕνα ἄλλο μοναστήρι, ὅπου εἶχε ἐπισκεφθῆ τὸν ἀρρωστο Ἡγούμενο.

— Ἐκεῖνος με; ἐγώ, εἶπε, πολὺ μῆσαμε πλευρὸ με πλευρὸ τὸν παλιὸ καιρὸ τῶν κρητικῶν ἐπαναστάσεων. Ὁ Ἡγούμενος μοῦ ἔγραφε: «Ἐλα καὶ μίλα μου γιὰ τὴν νεότητά μας, ἔτσι μπορεῖ νὰ ζήσω».

— Ἐγὶνε καλά; τὸν ρώτησα.

— Ὅχι, ἀπάντησε. Πέθανε ἀκούγοντάς με νὰ τοῦ μιλῶ γιὰ τὰ γρόνια τῆς νεότητος.

— Καὶ πενθεῖς γι' αὐτόν, Ἄγιε Ἡγούμενε;

— Γιατί νὰ πενθῶ; Ἄφησε αὐτὸν τὸν ψεύτη κόσμον καὶ πήγε στὸν ἀληθινόν. Ὁ χριστιανὸς δὲν ἔχει ἄλλη παρηγορία ἀπὸ τὸ θάνατο. Εὐλογημένος εἶναι ἐκεῖνος, παιδί μου, ποὺ ἀντιμετωπίζει τὸ θάνατο ἑπτὰ φορές τὴν ἡμέρα.

Τὸ πρόσωπο τοῦ Ἡγούμενου ἀκτινοβολοῦσε. Ἐγὼ σιωποῦσα. Τί μπορεῖ νὰ πῆς σὲ μιὰ ψυχὴ ποὺ δὲν φοβάται τὸ θάνατο;

Βῆκα στὴν ταράτσα τοῦ μοναστηρίου. Ὁ ἥλιος εἶχε μόλις βασιλέψει καὶ ἡ θάλασσα, ἀπὸ τὴν Κρήτη ἕως τὴν Ἀσία, εἶχε ἕνα ἄγριο κόκκινο χρῶμα. Οἱ μοναχοὶ δριτκάνταν στὴν ἐκκλησοῦλα καὶ ἔφαλλαν τὸν ἑσπερινόν. Ἄκουγα τίς φωνές τους, βαθεῖες καὶ μελωδικές, νὰ ψάλλουσε τοὺς ὕμνους πρὸς τὸ Θεόν. Ἐκλείσα τὰ μάτια μου. Ὅλη ἡ Κρήτη ἀπλωνόταν μέσα στὸ μυαλό μου, ἀνάμεσα στοὺς δύο κροτάφους μου, ἔτσι καθὼς τὴν εἶχα δῆ ἀπὸ τὴν κορυφῆ τοῦ Ψηλορείτη.

ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ

•ΓΚΡΕΚΑ•

